

Excessief geweld tijdens de Atjeh-oorlog

1874-1878: Het begin van de geweldsescalatie

12-8-2016

Luuk Prieckaerts

3871541 8253 woorden

Samenvatting

De Atjeh-oorlog speelde zich tussen 1873 en 1914 af in Atjeh, Nederlands-Indië. Als er al over deze oorlog geschreven wordt, dan gaat het met name over het excessieve geweld in het laatste deel van de oorlog, vanaf ongeveer 1894. In twee recente artikelen in het *Journal of Genocide Research* is ook aandacht besteed aan eerder excessief geweld in deze oorlog, vanaf 1878. Onder excessief geweld wordt onder andere verstaan: het platbranden van kampongs, het vernietigen van voedselvoorraden en oogsten en het verjagen van de bevolking.

De onderzoeksvraag is: in hoeverre is er in het begin van de Atjeh-oorlog, in de periode van de tweede veldtocht van 1874 tot 1878, al een aanzet tot de geweldsescalatie terug te vinden, zoals die later in de literatuur wordt besproken voor de periode vanaf 1878 van de Atjeh-oorlog?

In hoofdstuk 1 wordt een overzicht gegeven van de Atjeh-oorlog, de controverses rond deze oorlog en de ‘papieren oorlog’ die parallel liep met de Atjeh-oorlog. In hoofdstuk 2 worden drie bronnen uit de ‘papieren oorlog’ onderzocht op aanwijzingen over excessief geweld in de jaren 1874-1878. In hoofdstuk 3 worden drie bronnen bekeken die op een meer objectieve manier rapporteren over deze jaren van de oorlog.

De conclusie is, zowel op basis van de bronnen van hoofdstuk 2 als de bronnen van hoofdstuk 3, dat er zelfs al tijdens de eerste veldtocht (eind 1873) incidenteel sprake is geweest van excessief geweld en dat excessief geweld tijdens de tweede veldtocht, vanaf 1874, veel voorkwam. Vanaf 5 januari 1876 wordt excessief geweld een structureel wapen in de strijd tegen het verzet in Atjeh.

Inhoud

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: De Atjeh-oorlog, een overzicht	7
Hoofdstuk 2: De ‘papieren oorlog’	12
De aanval van Borel.....	13
De verdediging van Van Swieten.....	14
Niclou’s verdediging van Van Swieten	16
Hoofdstuk 3: Mulder, Gerlach en Meijer	18
John Mulder.....	19
A.J.A. Gerlach.....	20
H.F. Meijer	21
Conclusie:.....	24
Literatuuropgave:	27

Inleiding

De Atjeh-oorlog, die zich afspeelde tussen 1873 en 1914, is een oorlog die in Nederland minder bekend is bij het grote publiek. Het was niet alleen een oorlog die plaats vond ver van het Europees Nederlands grondgebied, maar bovendien heeft deze oorlog in het recente Nederlandse geschiedenisonderwijs op school maar weinig aandacht gekregen.¹ De meeste aandacht gaat wat betreft Nederlands-Indië uit naar het begin van de koloniale tijd in de zeventiende en achttiende eeuw, de bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog door Japan, en de daarop volgende vrijheidsstrijd van de Indonesiërs tegen de Nederlandse overheersing. Ook in de Canon van Nederland is geen plaats ingeruimd voor de Atjeh-oorlog.²

Het is spijtig dat er niet meer aandacht is voor deze oorlog, want de Atjeh-oorlog is niet alleen een van de langdurigste oorlogen geweest in de Nederlandse militaire geschiedenis, maar ook een oorlog die omgeven is door controverses.³ De bekendste controversen zijn die onder historici, met name uit het laatste deel van de twintigste eeuw, over de tactieken en methodes uit de laatste periode van de Atjeh-oorlog. Generaal J.B. van Heutsz is in deze controversen meestal de centrale figuur. Hij voerde de contraguerrilla in om de Atjeeërs te bestrijden, waardoor de strijd escaleerde, maar ook uiteindelijk de oorlog beëindigd werd. Onder zijn opperbevel werden meerdere kampongs uitgemoord. Hoewel hij daarom tegenwoordig omstreden is, zijn er nog steeds pleinen en straten naar hem genoemd. Het grote Van Heutsz-monument in Amsterdam is wel in 1991 omgedoopt tot officieel Monument Indië Nederland.⁴ Deze eerste controversen komen, behalve in deze inleiding, ook terug in mijn eerste hoofdstuk.

Daarnaast bestond al in de beginjaren van de Atjeh-oorlog een felle controverse tussen betrokken hoofdofficieren en anderen over de gevoerde strategie tijdens en na de tweede veldtocht. In deze controverse stonden voorstanders van een harde aanpak tegenover officieren die naast de gewapende strijd ruimte zagen voor onderhandelingen om tot het gewenste resultaat te komen. Deze controverse werd uitgevochten door het publiceren van

¹ Leon de Bruin, *Geschiedenisonderwijs en de nationale identiteit* (Masterscriptie Cultuurgeschiedenis, Utrecht 2011) 38,39.

² Stichting entoen.nu, De canon van Nederland, <http://www.entoen.nu> (5 augustus 2016).

³ Petra Groen, 'Colonial warfare and military ethics in the Netherlands East Indies, 1816-1941', *Journal of Genocide Research*, 14 (2012) 3-4, 277-296, aldaar 277-279.

⁴ Maurice Blessing, 'Jo van Heutsz (1851-1924,)' (versie 25 maart 2016) <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6775/jo-van-heutsz-1851-1924.html>. (26 juni 2016).

boeken en brochures en in de Nederlands-Indische pers en werd daarom de ‘papieren oorlog’ genoemd.⁵ Op deze ‘papieren oorlog’ zal ik in het tweede hoofdstuk terugkomen.

Binnen de historiografie van de Nederlandse koloniale militaire geschiedenis is er nog maar weinig aandacht besteed aan excessief geweld in de eerste jaren van de Atjeh-oorlog. Bij de publicaties over excessief geweld in de Atjeh-oorlog gaat de meeste aandacht uit naar het geweld onder het opperbevel van Van Heutsz (vanaf 1898) en zijn ondergeschikte, luitenant-kolonel G.C.E. van Daalen (vanaf 1903). De historici Emanuel Kreike en Petra Groen publiceerden in 2012 beiden onderzoeken in het *Journal of Genocide Research* naar de strijdwijze in de Atjeh-oorlog.⁶ Zij richten zich daarbij niet alleen op de bekende periode onder Van Heutsz en Van Daalen, maar hebben ook aandacht voor de eerdere periode, maar laten deze beginnen bij generaal Van der Heijden (vanaf 1878). Groen komt tot de conclusie dat er excessief geweld werd gebruikt door Van der Heijden bij de uitbreiding van de Nederlandse linies in de Atjeh-vallei. Zij definieert excessief geweld niet expliciet, maar noemt als voorbeelden het platbranden van kampongs, het verbranden van oogsten en voedselvoorraden en het verdrijven van de bevolking van hun gronden. In de periode na 1903 komt daarbij het volledig uitmoorden van complete kampongs.⁷ Kreike heeft het over *indirect genocide* en *environmental warfare* en bedoelt dan het vernietigen (verbranden) van dorpen, oogsten, voedselvoorraden, maar vooral ook het vernietigen van de natuurlijke bronnen van bestaan en de daarbij behorende infrastructuur die de bevolking nodig heeft om een gebied te blijven bewonen.⁸ Hij heeft daarbij vooral aandacht voor de tactiek van de verschroeide aarde (het verbranden van dorpen, voorraden en oogsten, met als gevolg dat de bevolking moet wegtrekken omdat het gebied onbewoonbaar is geworden) in opdracht van Van der Heijden.⁹

Kreike en Groen bestuderen de strijd in Atjeh vooral vanaf 1878, als generaal K. van der Heijden het bevel op zich neemt. Hij krijgt van de gouverneur-generaal de opdracht om de strijd in Atjeh met meer voortvarendheid aan te pakken dan zijn voorgangers. Deze voorgangers, waarvan kolonel J.H. Pel als directe opvolger van Van Swieten na diens vertrek in 1875 de belangrijkste is, hebben in de ogen van de gouverneur-generaal een te

⁵ Paul van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, (Amsterdam 1969) 126.

⁶ Emmanuel Kreike, ‘Genocide in the Kampongs? Dutch nineteenth century colonial warfare in Aceh, Sumatra’, *Journal of Genocide Research*, 14 (2012) 3-4, 297-315 en Petra Groen, ‘Colonial warfare and military ethics in the Netherlands East Indies’, 1816-1941’, *Journal of Genocide Research*, 14 (2012) 3-4, 277-296.

⁷ Groen, ‘Colonial warfare and military ethics in the Netherlands East Indies’, 285, 289.

⁸ Emmanuel Kreike, ‘Genocide in the Kampongs? 297-298.

⁹ *Ibidem*, 300.

terughoudende en passieve houding aangenomen, waarmee zij het beleid van generaal J. van Swieten, de bevelhebber van de tweede veldtocht, volgden. Groen en vooral Kreike brengen de periode van de tweede veldtocht wel al ter sprake, maar gaan zoals gezegd meer in op de periode vanaf 1878.

Mijn onderzoeksvraag is nu: In hoeverre is er in het begin van de Atjeh-oorlog, in de periode van de tweede veldtocht van 1874 tot 1878, al een aanzet tot de geweldsescalatie terug te vinden, zoals die later in de literatuur wordt besproken voor de periode vanaf 1878 van de Atjeh-oorlog?

In hoofdstuk 1 geef ik een overzicht van de Atjeh-oorlog. De oorzaak en het verloop van de oorlog komen aan bod en de controverses die deze oorlog teweeg heeft gebracht, zowel toen als nu. Voor dit hoofdstuk maak ik voornamelijk gebruik van het standaardwerk over de Atjeh-oorlog van Paul van 't Veer.

Voor mijn onderzoek maak ik verder gebruik van diverse bronnen, die verslag doen van met name de tweede veldtocht. Naar aanleiding van het optreden van Van Swieten ontstond er in de periode 1878 – 1880 een discussie tussen voor- en tegenstanders van de gevolgde tactieken, de bovengenoemde ‘papieren oorlog’, die gevoerd werd in de vorm van boeken en brochures, zowel in Nederlands-Indië als in Nederland. Ook in kranten in Batavia werd deze discussie gevoerd. In deze ‘papieren oorlog’ is een groot aantal bronnen gepubliceerd. In hoofdstuk 2 komen enkele bronnen uit deze polemiek aan de orde. Ik kies ervoor om de twee bronnen te gebruiken, die deze discussie op gang hebben gebracht: de aanval van Borel op van Swieten en de verdediging van Van Swieten hier tegen.¹⁰ Daarnaast neem ik de boekvorm van een grote serie krantenartikelen door H.A.A. Niclou in een van de kranten uit Nederlands-Indië, waarin de publicatie van Borel minutieus en gedetailleerd weerlegd wordt.¹¹ De overige publicaties in deze strijd laat ik buiten beschouwing gezien het aantal en omdat zij aan de discussie niet veel nieuws toevoegen, maar meer de standpunten van beide partijen aanvallen of verdedigen. Ik neem deze drie bronnen door op uitspraken over of beschrijvingen van acties die zouden kunnen duiden op excessief geweld. Ook kijk ik naar meningen over de toelaatbaarheid of bruikbaarheid van excessief geweld. De bronnen die

¹⁰ G.F.W. Borel, *Onze vestiging in Atjeh. Kritisch beschreven* ('s Gravenhage 1878) en J. van Swieten, *De Waarheid over onze Vestiging in Atjeh* (Zaltbommel 1879).

¹¹ H. A. A. Niclou, *Open brieven aan den heer G. F. W. Borel, Kapitein der Artillerie, Ridder van de Militaire Willemsorde 4de klasse, begiftigd met de eeresabel, enz., naar aanleiding van zijn boek: onze vestiging in Atjeh.* (Samarang 1879).

ik in hoofdstuk 2 bekijk, hebben gemeen dat zij geschreven zijn vanuit de behoefte om gelijk te hebben in een discussie over de gevolgde tactiek en strategie. Zij hebben daarmee vanzelfsprekend een zekere mate van subjectiviteit. In het artikel van Groen worden de publicaties van Van Swieten, Borel en Niclou elk slechts één keer aangehaald, in het artikel van Kreike worden wel archiefstukken van Van Swieten aangehaald, maar niet deze drie bronnen.

In hoofdstuk 3 kijk ik naar drie bronnen die, hoewel heel verschillend van aard, ons een meer feitelijk of objectiever verslag van de gebeurtenissen tijdens de periode van de tweede veldtocht geven. De eerste bron, het niet-gepubliceerde dagboek van een marinesoldaat, geeft zijn eigen ervaringen weer zonder de achtergrondkennis van de stafofficieren die de ‘papieroorlog’ voerden.¹² De andere twee bronnen zijn pogingen tot geschiedschrijving op basis van feitelijke bronnen zoals verslagen. Eén van deze bronnen is een relatieve buitenstaander, de ander een stafofficier die persoonlijk betrokken was bij de tweede veldtocht.¹³ In deze bronnen zal ik zoeken naar de zelfde uitspraken, beschrijvingen en meningen die ik ook in hoofdstuk 2 gezocht heb. Groen gebruikt in haar artikel geen van deze drie bronnen. Kreike evenmin, maar hij gebruikt wel een aantal rapporten die wellicht ook door Gerlach en Meijer gebruikt zijn.

Met dit onderzoek geef ik het excessief geweld tijdens het eerste deel van de Atjeh-oorlog (1874-1878) de aandacht die het tot nu toe nog niet heeft gehad.

¹² John Mulder, *Dagboek uit Atjeh, een waargebeurd verhaal van wijlen John Mulder 803 14th Street Holland Michigan U.S.A.* (Typoscript: geschonken door dochter Jane Mulder Murphy, Holland Michigan z.j.) (aanwezig in bibliotheek Nederlands Instituut voor Militaire Historie).

¹³ A. J. A. Gerlach, *De Tweede Expeditie tegen Atjeh, Eene Bijdrage tot de Indische Krijgsgeschiedenis I* (z.p. 1875) en A. J. A. Gerlach, *De Tweede Expeditie tegen Atjeh, Eene Bijdrage tot de Indische Krijgsgeschiedenis II* (z.p. 1877) en H.F. Meijer, *Atjeh van 26 december 1875 tot 4 september 1876, De offensieve handelingen van de guerrilla, uit officiële bescheiden samengesteld en met een kaart, schetsen en plannen toegelicht* (Breda 1883).

Hoofdstuk 1: De Atjeh-oorlog, een overzicht

Allereerst zal ik een kort overzicht geven van de Atjeh-oorlog en de discussies die deze oorlog toen al opriep in de media en later ook onder historici wat betreft de gebruikte tactieken van Van Heutsz en Van Daalen. Ook de aanleiding en de voortzetting van de oorlog zijn onderwerp van discussie geweest. Hierop zal ik nog terugkomen.

De Atjeh-oorlog was een gecompliceerde oorlog. Nederland probeerde eind negentiende eeuw de Indische archipel direct onder Nederlands gezag te brengen. Nederland had in het Sumatra-traktaat van 1824 de Britten beloofd om alle schepen langs Sumatra een veilige doorvaart te garanderen en daarnaast de onafhankelijkheid van Atjeh te respecteren.¹⁴ Dit was voor Nederland moeilijk te handhaven aangezien er veel piraterij in de wateren bij Atjeh plaatsvond en er het gerucht ging dat Groot-Brittannië en Amerika ook interesse hadden om het land van de Atjeeërs aan hun koloniën toe te voegen.¹⁵ Atjeh stuurde meerdere diplomaten er op uit om bondgenoten te zoeken zoals Turkije en ook Nederland deed hetzelfde om ervoor te zorgen dat Atjeh die niet kreeg.¹⁶ Uiteindelijk stuurde gouverneur-generaal Loudon op 26 maart 1873 een oorlogsverklaring naar de Sultan van Atjeh omdat hij dacht dat deze sultan de machthebber was.¹⁷ Dit was een misrekening. De sultan was slechts een papieren vorst die aangesteld werd door de adel en geen erfelijk heerser was. Overgave bleef uit.

Een eerste expeditie werd naar Banda Atjeh gestuurd om alsnog met geweld de overgave te laten ondertekenen, maar op het hevige verzet was niet gerekend en de eerste veldtocht werd een mislukking. De opperbevelhebber generaal Johan Köhler werd gedood door een kogel.¹⁸ Er bleek meer nodig om de hoofdstad en daarmee de sultan en Atjeh te onderwerpen. Om de vernedering van de mislukte eerste veldtocht te boven te komen en alsnog Atjeh te onderwerpen, werd in november 1873 een nieuwe expeditie gestuurd om de kraton van de sultan in te nemen. De oorlog was voor de regering in Nederland vooral een erekwestie geworden. Nederland moest laten zien dat het mondiaal nog meetelde in de wereld als grote koloniale macht. De piraterij en de zedeloosheid mochten de Nederlandse overheersing niet aan het wankelen brengen.¹⁹

¹⁴ Paul van 't Veer, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1969) 12.

¹⁵ *Ibidem*, 44-45.

¹⁶ *Ibidem*, 112.

¹⁷ *Ibidem*, 44..

¹⁸ *Ibidem*, 54.

¹⁹ *Ibidem*, 74.

De tweede expeditie stond onder leiding van generaal Van Swieten die gevraagd was om zijn pensioen tijdelijk op te geven en nog eenmaal de troepen aan te voeren.²⁰ De landing was op 9 december 1873. Hoewel ook deze tweede expeditie niet vlekkeloos verliep en er veel verliezen werden geleden, veroverde Van Swieten uiteindelijk de kraton op 24 februari 1874. Hierna vertrok hij met het grootste deel van het leger weer naar Batavia om de overwinning te vieren. Van Swieten liet slechts een kleine bezettingsmacht achter. Hij vertrouwde er op dat een terughoudende militaire inzet, gecombineerd met samenwerking met en omkoping van de sultan voldoende moest zijn. Deze bezetting was echter onvoldoende om de slecht verdedigbare kraton te beschermen tegen vijandelijkheden, laat staan de Atjeh-vallei verder onder Nederlands gezag te brengen en te houden. Gezien de geringe werkelijke macht van de sultan had ook de samenwerking weinig resultaat.

Deze aanpak van Van Swieten en het falen hiervan veroorzaakte een discussie onder hoge officieren. Kapitein der artillerie George Frederik Willem Borel schreef een boek waarin hij zijn kritiek uitte op de werkwijze van Van Swieten en zijn afwachtende houding.²¹ Hierop schreef Van Swieten een boek waarin hij zichzelf verdedigde.²² Deze discussie werd breed uitgemeten in de pers in Nederland, maar met name in de kranten in Nederlands-Indië. De inhoud van deze discussie, die in hoofdstuk twee verder aan de orde komt, vormt samen met de weergave van de gebeurtenissen uit de bronnen in hoofdstuk drie de basis van mijn onderzoek.

In de periode vlak na de verovering werden kleine tochten rond de kraton ondernomen om steeds meer land en kampongs onder Nederlands gezag te krijgen en de Atjese rebellen uit het gebied te verdrijven. Maar veel meer dan de Atjeh vallei werd tot 1891 niet onder Nederlandse controle gebracht. Pas toen J.B. van Heutsz de leiding kreeg over de troepen in 1896 en een andere tactiek toepaste, boekte men meer progressie.²³ Rebellengroepen werden een voor een verslagen en de lokale heersers werden omgekocht en geïncorporeerd in het bestuur. De oorlog werd uiteindelijk voorbij verklaard in 1914.

Niet alleen het begin van de Atjeh-oorlog onder Van Swieten is controversieel. Ook het hoge aantal slachtoffers dat deze oorlog heeft veroorzaakt, en vooral de manier waarop veel van deze slachtoffers aan hun einde zijn gekomen heeft tot veel ophef geleid. Het aantal doden dat de Atjeh-oorlog heeft geëist wordt geschat op 75.000 Atjeeërs, 12.500 soldaten aan

²⁰ Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 79.

²¹ G.F.W. Borel, *Onze vestiging in Atjeh. Kritisch beschreven* ('s Gravenhage 1878).

²² J. van Swieten, *De Waarheid over onze Vestiging in Atjeh* (Zaltbommel 1879).

²³ Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 204.

Nederlandse zijde en 25.000 dragers in dienst van het leger.²⁴ Vooral de tactiek van contraguerrilla die vanaf 1896 gebruikt werd door Van Heutsz en later G.C.E. van Daalen, waarbij complete dorpen werden verwoest en ook onschuldige inwoners massaal werden gedood, riep veel weerstand op.²⁵ Van Heutsz zelf vond dat Van Daalen teveel overbodig geweld gebruikte tegen de bevolking.²⁶

Hoewel 1914 het officiële einde van de Atjehoorlog betekende, bleef het ook daarna nog onrustig in Atjeh. Er zouden nog vaak aanslagen met de klewang worden gepleegd op Nederlanders en andere Indonesiërs op markten en op straat, aangezet vanuit jihadistische motieven tegen de Nederlanders die Atjeh vanaf 1873 tot hun eigendom verklaarden.²⁷ Dit zou doorgaan tot aan de onafhankelijkheid van Indonesië op 27 december 1949. Zelfs daarna zou Atjeh een moeilijke relatie houden met het centrale bestuur op Java omdat zij zich na de Nederlanders nu door de Javanen gekoloniseerd zagen. Atjeh bleef wel een vorm van zelfbestuur houden.²⁸

Het heersende beeld van de Atjeh-oorlog in de historiografie is dat van een mislukte oorlog. Er zijn twee oorzaken aan te wijzen voor dit negatieve beeld. De eerste oorzaak ligt met name in het begin van de oorlog in Atjeh, ten tijde van de eerste en tweede veldtocht. De voorbereiding voor de eerste veldtocht was slecht: politiek en legerleiding wisten nauwelijks iets over het gebied van Atjeh en de heersende machthebbers. Kaarten waren er niet of nauwelijks en de kaarten die er waren, waren uiterst onbetrouwbaar. De ligging en plattegrond van de hoofdstad Kota Radja waren nagenoeg onbekend.²⁹ Het beeld bestond dat de sultan alleen de macht had, terwijl er diverse rivaliserende machtsblokken bestonden, die de werkelijke macht bezaten, maar die ook tegen elkaar uitgespeeld hadden kunnen worden, indien de legerleiding en politiek dit geweten hadden. Verder werd ook de bewapening en de strijd lust van de inlandse tegenstander onderschat.

Tenslotte was de organisatie van de Nederlands-Indische legermacht ontoereikend. Het is daarom ook niet vreemd dat de eerste veldtocht een geweldige mislukking werd en ook de tweede veldtocht geen groot succes bleek.³⁰ De slechte start van de oorlog in Atjeh werd al in die tijd van de tweede veldtocht in kranten en boeken fel bediscussieerd door hooggeplaatste

²⁴ Groen, 'Colonial warfare and military ethics in the Netherlands East Indies', 284.

²⁵ Ibidem 287 en Kreike, 'Genocide in the Kampongs?' 300.

²⁶ Groen, 'Colonial warfare and military ethics in the Netherlands East Indies', 289.

²⁷ Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 295.

²⁸ Ibidem, 301.

²⁹ Ibidem, 52-53.

³⁰ Anton Stolwijk, 'De vergeten Atjeh-oorlog' (versie 28 juli 2015) <https://javapost.nl/2015/07/08/de-vergeten-atjeh-oorlog/> (9 augustus 2016)

militairen en de redacties van verschillende kranten, met name uit Batavia. Deze felle discussie wordt daarom al in die tijd de ‘papieren oorlog’ genoemd.³¹ De boeken van Borel en Van Swieten horen thuis in deze ‘papieren oorlog’ en vormen de belangrijkste polemiek binnen de ‘papieren oorlog’.

Het negatieve beeld van de oorlog in Atjeh werd verder gevormd door de laatste periode van de oorlog, als Nederland aan de winnende hand is: onder Van Heutsz en Van Daalen werd er toen waarschijnlijk ook genocide gepleegd op de inlandse bevolking. Het bekendste voorbeeld hiervan dat voor controverse zorgde, was de foto waarop soldaten en Van Daalen poseren in een net veroverde kampong met rondom hen allemaal lijken. Onder andere Martin Bossenbroek en Anton Stolwijk schrijven hierover.³² Van Heutsz wilde juist het grootschalige geweld zoals onder Van der Heijden gebruikelijk werd, vervangen door chirurgisch functioneel geweld gericht op alleen de leiders van het verzet, zodat de bevolking ontzien zou worden. Excessen blijven echter zeer regelmatig voorkomen waaronder Van Daalen die hele dorpen uitmoordt, waarbij ook vrouwen en kinderen gemarteld en afgeslacht worden.³³ Dit heeft eens te meer geleid tot een negatief beeld van de oorlog in de Nederlandse koloniale geschiedenis.³⁴ Deze twee aspecten van de beeldvorming hebben er voor gezorgd dat de oorlog als geheel wordt gezien als een zwarte bladzijde in de Nederlandse koloniale geschiedenis. Hierdoor is de Atjeh-oorlog nog steeds een onderbelicht onderwerp in Nederland en weten veel mensen buiten de academische wereld niet eens van het bestaan van deze oorlog.

Ondanks dat er tijdens Van Heutsz’ leven al controverse was over zijn gebuikte tactieken kreeg hij bij zijn overlijden een staatsbegrafenis als enige niet-lid van het koninklijk huis, en een monument in Amsterdam. In de jaren zestig van de twintigste eeuw kwam in de vredesbeweging protest tegen dit Van Heutszmonument: het werd beklad door de PROVO-beweging in 1965 en de plakkaat van de bronzen beeltenis van van Heutsz werd gestolen in 1984. Er kwam geen nieuw plakkaat van Van Heutsz, maar een lege. Op 31 januari 2004 werd het monument officieel omgedoopt tot Nederlands Indië monument.³⁵ Het is nu een gedenkteken aan de relatie die Nederland had met Indië tijdens hun koloniale periode van

³¹ Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 126-134.

³² Stolwijk, ‘De vergeten Atjeh-oorlog’ (9 augustus 2016). en Martin Bossenbroek, ‘Joannes Benedictus van Heutsz en de leer van het functionele geweld’, in: Herman Beliën en Martin Bossenbroek (red.), *In de vaart der volken : Nederlanders rond 1900* (Amsterdam 1998).

³³ Bossenbroek, ‘Joannes Benedictus van Heutsz en de leer van het functionele geweld’, 93.

³⁴ Emmanuel Kreike, ‘Genocide in the Kampongs? 310.

³⁵ Het Parool, ‘Indie-monument-gerestaureerd’ (versie 18 December 2007)

<http://www.parool.nl/amsterdam/indie-monument-gerestaureerd~a10515/> (12 juli 2016).

1596 tot 1949. De laatste jaren is er opnieuw aandacht voor de Atjeh-oorlog. Veel aandacht is er vooral voor de mogelijke genocide die Nederland hier in Atjeh heeft gepleegd en om te zorgen dat deze daden niet worden vergeten. Met name de tijd onder Van Heutsz en van Daalen krijgen de aandacht vanwege het gewelddadige karakter van deze periode.

Hoofdstuk 2: De ‘papieren oorlog’

In dit hoofdstuk bespreek ik drie publicaties uit deze ‘papieren oorlog’: het boek van Borel waarmee de discussie over de aanpak van Van Swieten geopend werd, de reactie hierop van Van Swieten, waarin ook de opvattingen van Van Swieten over excessief geweld aan de orde kwamen, en het boek van de gepensioneerde kapitein H.A.A. Niclou (eigenlijk een bundeling van 23 open brieven uit de krant) waarin hij Borel gedetailleerd van repliek diende. Ik beperk mij tot deze drie publicaties omdat het aantal publicaties in de ‘papieren oorlog’ erg groot is, de volgende publicaties vaak herhalingen van standpunten geven en veel van de latere stukken meer persoonlijke aanvallen op de opposanten worden. Ik zoek in deze publicaties naar de opvattingen van betrokken officieren over het gebruik en de noodzaak van excessief geweld. Ook kijk ik of zij zelf gevallen van excessief geweld tijdens de tweede veldtocht signaleren.

De ‘papieren oorlog’ was een tweede oorlog die zich gedurende de gehele Atjeh-oorlog parallel aan de werkelijke oorlog afspeelde in de media. In deze ‘papieren oorlog’ publiceerden stafofficieren, opperbevelhebbers en andere betrokkenen bij de Atjeh-oorlog boeken en brochures en artikelen in Nederlands-Indische kranten als *De Locomotief*, de *Java Bode* en het *Bataviaasch Handelsblad*. In deze publicaties werd uitgebreid gepolemiseerd over de juiste aanpak in de Atjeh-oorlog, wie schuldig was aan misstanden in deze oorlog en wat er dan wèl had moeten gebeuren. Veel van deze artikelen in kranten en tijdschriften waren kritisch over het passieve handelen van generaal Van Swieten. Een van de hoofdrolspelers in deze discussie was artilleriekapitein Borel die diende onder generaal Van Swieten tijdens de verovering van de kraton aan het begin van de tweede expeditie naar Atjeh. De titel van het boek dat hij in 1878 uitgaf, was *Onze vestiging in Atjeh*.

Een jaar na het verschijnen van Borels boek, in 1879, kwam Van Swieten met zijn antwoord op de vele artikelen en boeken die gericht waren tegen hem. Het boek was direct geschreven als antwoord op het boek van Borel. Van Swieten verdedigde zijn handelen in een 500 pagina’s tellend boekwerk met de titel: *De waarheid over onze vestiging in Atjeh*. Uiteraard een gekleurde waarheid die Van Swietens tactiek moest verdedigen en zijn gelijk moest bewijzen. Zijn boek bracht weer veel reacties teweeg, waaronder een vervolg van

Borel in 1880 met de titel *Drogredenen zijn geen waarheid*.³⁶ Ook in de Indische media was het debat fel: kranten als de *Sumatra-courant*, de *Java-bode* en *De Locomotief* hadden een uitgesproken eigen mening over wie er gelijk had. Hierbij koos *De Locomotief* duidelijk de kant van Van Swieten; de andere dagbladen waren op de hand van Borel. Opvallend tussen de vele, relatief kortere bijdragen aan de polemiek is de serie van 23 uitgebreide open brieven van Niclou die gedurende acht maanden in *De Locomotief* verschenen en die ook al in 1879 gebundeld worden in een boek.

De aanval van Borel

Het boek van Borel dat in 1878 verscheen, vond gretig aftrek in Nederland en veel mensen ondersteunden zijn argumenten tegen de gevoerde tactiek en het falen van Van Swieten. De benoeming van de dan al gepensioneerde generaal Van Swieten voor de tweede expeditie was voor Borel al een onbegrijpelijke keuze. Een gepensioneerde legeraanvoerder die niet hield van bloedvergieten, filantropisch was ingesteld, liever politiek bedreef en onderhandelde dan ten strijde trok, was naar de mening van Borel de verkeerde persoon tegen zo'n krijgshaftig en wreed volk als de Atjeeërs.³⁷ Het is mijn inziens hier al duidelijk zichtbaar dat Borel van mening was dat er veel meer geweld moest worden gebruikt. Borel insinueerde ook dat bij de verovering van de kraton Van Swieten niet gebruik maakte van de stormaanval omdat dit teveel slachtoffers zou kosten aan beide zijden. Van Swieten zou opzien tegen deze strijd omdat hij geen bloedbad in de kraton wilde. Hiervoor zou Van Swieten met opzet ook de kraton niet hebben omsingeld en van twee kanten hebben aangevallen om de Atjeeërs de kans te geven te vluchten. Volgens Borel was het onnodig dat Van Swieten zich nog aan het volkenrecht wilde houden omdat de Atjeeërs elke vorm van vergeving verspeeld hadden toen zij de gezant hadden vermoord die eerder naar Atjeh was toegestuurd om een overgave te eisen. De Atjeeërs verdienden het dan ook volgens Borel om met energieke middelen te worden aangepakt en vergeving verdienden zij niet.³⁸ Zo werd generaal Van Swieten door Borel eigenlijk neergezet als een zwakke legeraanvoerder die het niet in zich had om in een keer de Atjeeërs tot overgave te dwingen. Hierdoor was het voor de Atjeeërs mogelijk om zich terug te trekken en tot de conclusie te komen dat het Nederlands-Indisch leger niet onverslaanbaar was en zelfs in hun gebied erg zwak voor de dag kwam. Van Swieten is volgens Borel hierdoor de oorzaak dat de oorlog op dat moment nog steeds niet gewonnen

³⁶ G.F.W Borel, *Drogredenen zijn geen waarheid : naar aanleiding van het werk van den luitenant-generaal Van Swieten over onze vestiging in Atjeh* ('s Gravenhage 1880).

³⁷ Borel, *Onze vestiging in Atjeh*, 10.

³⁸ Borel, *Onze vestiging in Atjeh*, 26.

was. Het is duidelijk dat Borel naar oorzaken zocht voor de mislukking en in Van Swieten de ideale zondebok zag.

De visie van Borel en de agressievere tactiek hadden meer aanhang bij de Indische legerleiding dan de mening van Van Swieten. Zelfs Koning Willem III, die onafhankelijk diende te zijn, liet duidelijk zijn voorkeur blijken toen hij op 15 april 1875 bij een diner voor alle officieren die de Atjeh-medaille droegen, aan generaal Verspijck het Grootkruis Huisorde Gouden Leeuw van Nassau uitreikte en niet aan de ook aanwezige Van Swieten. Verspijck was tijdens de tweede expeditie commandant onder Van Swieten, Hij zou eigenlijk het opperbevel krijgen, maar werd door gouverneur-generaal Loudon toch vervangen door Van Swieten.³⁹ Verspijck was ook een aanhanger van de agressievere benadering, maar zijn adviezen heeft Van Swieten niet opgevolgd tijdens de verovering van de kraton. Verspijck vroeg hierna vervroegd pensioen aan en was daarna een van de eersten die insinueerde het niet met Van Swieten eens te zijn. Later werd hij openlijk kritischer en schreef ook hij een boek tegen Van Swieten *Generaal van Swieten en de waarheid*, waar Van Swieten weer op reageerde met *Luitenant-Generaal van Swieten contra den Luitenant-Generaal Verspyck*.⁴⁰ Uit deze publicaties kunnen we leren dat een groot deel van de officieren van mening was dat excessief geweld toegestaan en zelfs aan te bevelen was om het doel, de verovering van Atjeh, te bereiken.

De verdediging van Van Swieten

Ter verdediging van zijn handelen bracht Van Swieten naar voren dat hij zijn taak goed volbracht had. Hij moest de kraton veroveren en had dit ook gedaan. Hem kon niets worden verweten vond hij. Juist het agressief optreden van onder ander Verspijck, zoals het platbranden van al leeg geroofde dorpjes, zette kwaad bloed bij de Atjeeërs waardoor zij niet meer tot onderhandelingen wilden komen. Hierdoor verliep de verovering zo moeizaam en wilden zij zich ook niet overgeven nadat de kraton veroverd was. Zo zegt Van Swieten onder andere over Verspijck wanneer zij bezig zijn met de belegering van de kraton dat de kraton een stuk sneller veroverd had kunnen worden als Verspijck tijdens zijn omtrekkende beweging met zijn colonne geen tijd had verloren met het onnodig verbranden van aanzienlijke kampongs, die niet eens in de buurt van de mars-richting lagen. Maar dat hij had

³⁹ van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 64.

⁴⁰ door G.M. Verspyck, *Generaal van Swieten en de waarheid* ('s Gravenhage 1880) J. van Swieten, *De luitenant-generaal J. van Swieten contra den luitenant-generaal G. M. Verspyck* (Zaltbommel 1880)

toegegeven aan *'de onzinnige kwaal waarmee het Indisch leger als het ware besmet mee was'*⁴¹. Hieruit is op te maken dat het voor Van Swieten een probleem was, maar dus ook dat deze vorm van excessief geweld, het platbranden van dorpen, een algemeen fenomeen was. De juiste opstelling volgens Van Swieten was geweest om na de verovering van de kraton de militaire handelingen te staken en te laten zien dat de Nederlanders niet uit waren op direct bestuur van Atjeh, maar een vredetraktaat wilden tekenen waarbij de Atjeeërs wel onder het gezag van Nederland kwamen, maar ook zelfbestuur hielden. Dit zou bereikt zijn door gewoon te wachten tot de Atjeeërs zelf tot de conclusie zouden komen dat zij door het verlies van de kraton en de sultan stuurloos waren geworden en zich tot de Nederlanders zouden wenden om raad. Het zou enkele jaren duren volgens Van Swieten, maar honderden mensenlevens en miljoenen guldens sparen.⁴²

Het is achteraf moeilijk vast te stellen of de door Van Swieten voorgestelde aanpak daadwerkelijk gewerkt zou hebben. Zeker omdat, zoals in hoofdstuk een aan de orde kwam, de sultan geen werkelijke macht had en dat deze lag bij de andere adel die de sultan had gekozen. Ook was hij van mening dat de Atjeeërs het recht van zelfverdediging hadden en dat Nederland hen daar niet voor moest straffen door het platbranden van hun huizen en dorpen en hun velden te verwoesten.⁴³ Hiernaast is het opmerkelijk dat Van Swieten niet alleen denkt aan het resultaat maar ook zeer ethisch lijkt te willen handelen:

*'Kunnen wij niet aan de fatale wet ontsnappen, die ons dwingt uit zelfbehoud, of ter vervulling onzer taak als Europeesche mogendheid, naburige staten van roof en geweldenarijen terug te houden, ze binnen den kring der beschaving te brengen en met dat oogmerk zelfs hunne onafhankelijkheid te bedreigen: het kan en behoort dan te geschieden zonder naar het voeren van direct bestuur te streven, de moraal te kwetsen, en op eene wijze, die we voor ons geweten en de nakomelingen kunnen verantwoorden.'*⁴⁴

Hiermee zegt hij dat als Nederland dan toch Atjeh wil veroveren en civiliseren, dit op een manier moet gebeuren waarbij je een gerust geweten houdt en je jezelf in de toekomst kunt verantwoorden. Hiermee leek hij te hopen dat toekomstige generaties zijn keuzes meer zullen

⁴¹ Van Swieten, *De Waarheid over onze Vestiging in Atjeh*, 235.

⁴² *Ibidem*, 272-274.

⁴³ *Ibidem*, 4.

⁴⁴ *Ibidem*, 3,4.

waarderen dan die van Borel en de zijnen. Helaas werd toch uiteindelijk de voorkeur gegeven om niet af te wachten en het te proberen te forceren met de agressieve tactiek en vergeldingsacties. Toen onder Pel en zijn directe opvolgers er weinig of geen vooruitgang meer werd geboekt en de strijd steeds moeizamer werd, werd generaal van der Heijden door de gouverneur-generaal met de taak belast om een eind te maken aan de Atjeh-oorlog door (veel) agressiever op te treden.

Niclou's verdediging van Van Swieten

Niclou's verdediging van Van Swieten in *De Locomotief* viel op door de omvang: acht maanden lang verschenen de open brieven, die vervolgens in boekvorm ongeveer 250 pagina's telden. In de open brieven ging hij onder andere ook in op de vraag waarom Van Swieten zo impopulair was en vroeg hij zich af of Borel wel genoeg kennis had van politiek om zijn uitspraken te rechtvaardigen.⁴⁵ Een opvallende gedeelte was te vinden in Niclou's brief XVII.⁴⁶ In deze brief stond hij uitgebreid stil bij excessief geweld. Hij gaf aan dat kampongs regelmatig in brand werden gestoken, soms wel meerdere keren (kampong Sibreh zelfs vijf maal) en gaf ook een heel gedetailleerd verslag van de 'tuchtiging' van Djeroek, waarbij meer dan 200 grote en kleine woningen in brand werden gestoken en een menigte vruchtenbomen gekapt.⁴⁷ Naar aanleiding van de vele verbrande kampongs citeerde hij met instemming ook een artikel uit het Bataviaasch Dagblad van 15 augustus 1878:

"Om maar iets te noemen, zijn er in de laatste weken hier meer kampongs verbrand en is meer waarde van den vijand vernield, dan wellicht gedurende den geheelen oorlog." [...] "Jammer maar dat de grootste schade geleden wordt door den minderen man alleen, en niet door de hoofden. Daarom alleen vreest men dat al dat branden wel der oorlogspartij in Groot Atjeh, maar niet ons ten goede zal komen."⁴⁸

Opvallender was zijn observatie dat ook kampongs werden verbrand, waarvan de bevolking positief tegenover de Nederlanders stonden:

"Men komt, om de goedgezinde bevolking aan den invloed van vijandelijke benden te onttrekken, verneemt in de verlaten gevonden kampongs Lantermin van een paar

⁴⁵ Niclou, *Open brieven aan den heer G. F. W. Borel*, 4,5.

⁴⁶ *Ibidem*, 164-168.

⁴⁷ *Ibidem*, 165.

⁴⁸ *Ibidem*, 165-166.

inwoners, die waren achtergebleven en de onzen van drinkwater en klappers voorzagen, dat de overige bewoners waren uitgeweken om niet gedwongen te worden tegen de onzen te vechten, en verbrandt de woningen van de bevolking die wij op onze hand zoeken te krijgen!”⁴⁹

In deze brief probeerde Niclou ook aan te tonen, ondersteund door buitenlandse ervaringen in andere oorlogsgebieden, dat met excessief geweld juist het tegenovergestelde bereikt werd van waar men naar streefde, doordat de bevolking alleen maar meer vervreemd werd van de partij die excessief geweld gebruikte.

Uit deze ‘papieren oorlog’ is dus duidelijk op te maken dat er ook ten tijde van de tweede veldtocht al sprake is van excessief geweld, met name het verbranden van kampongs en het kappen van vruchtenbomen. Over nut en noodzaak hiervan werd toentertijd al gediscussieerd in de pers. In zijn boek benoemde van Swieten ook duidelijk dat hij tegen het platbranden van dorpen en voorraden was. Niclou was het met Van Swieten eens en plaatste zich hiermee tegenover Borel. Dit laat zo zien dat er veel geweld werd gebruikt al vroeg in de oorlog en dat er dus al vanaf het begin geen periode is geweest zonder excessief geweld zoals deze periode wordt beschreven in de literatuur. In het volgende hoofdstuk zal ik aan de hand van twee ooggetuigenverslagen en een boek van een objectieve historicus kijken wat zij voor excessief geweld zagen in de onderzochte periode.

⁴⁹ Niclou, *Open brieven aan den heer G. F. W. Borel*, 164.

Hoofdstuk 3: Mulder, Gerlach en Meijer

In hoofdstuk 2 keek ik naar een aantal publicaties die een rol speelden in de ‘papieren oorlog’; in dit hoofdstuk komen enkele andere, meer neutrale publicaties aan de orde, die geen rol speelden in deze ‘papieren oorlog’. In de eerste plaats een strikt persoonlijk verhaal, het (onuitgegeven) dagboek van marinesoldaat John Mulder.⁵⁰ Dit dagboek is een niet eerder onderzocht dagboek in het bezit van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie en is geschonken door Johns dochter Jane Mulder Murphy in 1979, zoals voorin het typoscript staat. Mulder was marinesoldaat van maart 1874 tot mei 1880. Vanaf eind maart 1875 tot 10 februari 1876 is hij gestationeerd in Atjeh en maakt geregeld deel uit de troepen tijdens eendaagse tochten buiten de kraton en een grote meerdaagse veldtocht onder leiding van generaal Pel en schrijft daarover in zijn dagboek. De tweede bron is de publicatie van A.J.A. Gerlach (1811-1906).⁵¹ Gerlach was gepensioneerd kolonel der artillerie en oud-commandant van de Koninklijke Militaire Academie in Breda. Hij schreef verschillende historische werken over de oorlogen in Nederlands-Indië. Uit zijn inleiding kun je opmaken dat hij de ‘papieren oorlog’ wel kende, maar zichzelf als een geschiedschrijver zag die een objectief verhaal probeerde te vertellen tegenover de overdrijvingen van voor- en tegenstanders in de ‘papieren oorlog’.⁵² Gerlach schreef vanuit zijn studeerkamer; hij was niet bij de oorlog in Atjeh betrokken geweest, hij was al sinds 1872 gepensioneerd. De derde bron in dit hoofdstuk is kolonel H.F. Meijer.⁵³ Ook hij streefde in zijn boek naar een objectieve weergave van de feiten, zonder in de kritiek te treden.⁵⁴ Het verschil met Gerlach was, dat Meijer zelf van november 1875 tot oktober 1877 in Atjeh aanwezig was geweest als chef van de staf onder de generaals Pel, Wiggers van Kerchem, Diemont en van der Heijden en dus de situatie ter plaatse kende als geen ander. Groen en Kreike maakten geen gebruik van deze drie bronnen. Bij het analyseren van deze bronnen zal ik kijken of er in de verwoording van wat zij schrijven tekenen van excessief geweld te vinden zijn.

⁵⁰ John Mulder, *Dagboek uit Atjeh, een waargebeurd verhaal van wijlen John Mulder 803 14th Street Holland Michigan U.S.A.* (Typoscript: geschonken door dochter Jane Mulder Murphy, Holland Michigan z.j.)

⁵¹ A. J. A. Gerlach, *De Tweede Expeditie tegen Atjeh, Eene Bijdrage tot de Indische Krijgsgeschiedenis I* (S.L. 1875) en A. J. A. Gerlach, *De Tweede Expeditie tegen Atjeh, Eene Bijdrage tot de Indische Krijgsgeschiedenis II* (S.L. 1877).

⁵² Gerlach, *De Tweede Expeditie tegen Atjeh*, 1-2.

⁵³ H.F. Meijer, *Atjeh van 26 december 1875 tot 4 september 1876, De offensieve handelingen van de guerrilla, uit officiële bescheiden samengesteld en met een kaart, schetsen en plannen toegelicht* (Breda 1883).

⁵⁴ Meijer, *Atjeh van 26 december 1875 tot 4 september 1876*, vii.

John Mulder

Marinesoldaat Mulder had in zijn dagboek aantekeningen staan waarin duidelijk te lezen is dat er sprake was van excessief geweld tijdens verschillende ontmoetingen. Zo bleek dat er van de een op de andere dag een omschakeling had plaatsgevonden in het beleid van generaal Pel wat betreft het onder controle houden van bezet gebied. Pel besloot na krijgsraad dat vanaf 5 januari 1876 er geen kampongs meer werden gespaard tijdens de eendaagse uitvallen vanuit de permanent bezette versterkingen en tijdens meerdaagse veldtochten.⁵⁵ Hieruit valt mijns inziens duidelijk op te maken dat generaal Pel en zijn staf de trage voortgang van de verovering van Atjeh zat waren en voor een snellere en ogenschijnlijk makkelijker oplossing kozen. Tot dan werden de ingenomen kampongs aan het einde van de uitval weer verlaten en vervolgens direct weer ingenomen door de Atjeeërs zodra de Nederlanders door waren getrokken naar een volgende kampong om in te nemen. Er was te weinig mankracht om al deze kampongs te bezetten en te bevoorraden. Veroverd terrein was zo moeilijk vast te houden. De beslissing van generaal Pel om over te gaan tot het vernietigen van de kampongs was zijn antwoord op dit probleem. Kampongs konden niet meer worden ingenomen door opstandige Atjeeërs en hoefden ook niet meer verdedigd te worden. Deze tactiek van de verschroeide aarde zorgde er wel voor dat honderden huizen en tientallen dorpen worden verwoest en veel Atjeeërs, ook de vrouwen en kinderen, ontheemd raakten. Zo schreef Mulder dat er de volgende dag, op 6 januari, één dag na de verandering van tactiek al sprake was van 20 kampongs die in de as werden gelegd.⁵⁶ Tot dan werden, volgens Mulder, kampongs alleen geplunderd voor eten en andere bruikbare middelen, vooral als aanvulling op de soms erg karige voeding die de soldaten verstrekt kregen.⁵⁷ Dit neemt niet weg dat er hier al sprake is van excessief geweld tegen de bevolking van Atjeh door het verbranden van kampongs, gewassen en het meenemen van vee en voedsel.

Twee jaar later maakte Mulder ook melding van een strafexpeditie waarvan hij deel uitmaakt. De strafexpeditie werd ondernomen naar het eiland Poederoede vanwege het plunderen en vermoorden van de bemanning van een Nederlands handelsschip. Hier werden drie schepen met 300 man op afgestuurd. Toen zij probeerden te landen op het strand stonden daar volgens Mulder 10.000 man met klewang hen op het strand op te wachten; geen van hen had vuurwapens. De 300 soldaten openden vanuit de sloepen op 200 meter afstand het vuur op de menigte en bleven doorschieten tot er honderden doden gevallen waren. De bevolking

⁵⁵ Mulder, *Dagboek uit Atjeh*, 11-12.

⁵⁶ *Ibidem*, 11-12.

⁵⁷ *Ibidem*, 5.

vluchtte de bossen in, maar de soldaten landden op het strand en achtervolgden ze de bossen in en vermoordden er nog veel en staken de kampongs op het eiland in brand. Zelf hadden de Nederlanders 6 doden en 4 gewonden te betreuren; volgens Mulder kwam dit vooral door een misverstand in de communicatie tussen verschillende eenheden. Deze afstraffing stond in geen verhouding tot de gepleegde misdaad van dit eiland tegen de Nederlanders. Zelfs als Mulder hier overdrijft met het aantal Atjeeërs dat op het strand stond en het aantal doden, is er naar mijn mening hier sprake geweest van een eenzijdige slachtpartij onder de bevolking van dit eiland.⁵⁸ Mulder had het over nog meer strafexpedities, maar hierbij vielen minder doden en werden vooral veel dorpen in brand gestoken. Het is duidelijk dat er sprake was van excessief geweld, niet alleen tegen de Atjeese guerrillastrijders maar ook tegen de algehele bevolking.

A.J.A. Gerlach

A.J.A Gerlach probeerde de objectieve feiten over de tweede veldtocht weer te geven. Hij presenteerde zijn werk ook als geschiedschrijving en probeerde de overdrijvingen van de voor- en tegenstanders te negeren.⁵⁹ Hij moest zich daarbij baseren op officiële bronnen, omdat hij zelf niet in Atjeh geweest was.

Opvallend is dat hij goed liet zien wat in eerste instantie de intentie was van generaal Van Swieten. Zo stond er in de dagorder van Van Swieten, die werd voorgelezen voordat het expeditieleger uit Batavia naar Atjeh vertrok, dat vijandige versterkingen onschadelijk moesten worden gemaakt, maar dat woningen en kampongs niet mochten worden vernield of vernietigd en ook het stelen van voorwerpen niet was toegestaan. Ook mochten vrouwen, kinderen en mannen die zich vreedzaam gedroegen geen leed worden aangedaan. Op overtreding hiervan stond de doodstraf.⁶⁰ Daarnaast werd er nog op gewezen dat het verbranden van have en goed in strijd was met het volkenrecht en in strijd met het oorlogsrecht en wetboek voor het krijgsvolk.⁶¹

Gerlach schreef dat op weg naar Atjeh deze order al niet kon worden opgevolgd. Er moest onderweg een strafexpeditie plaatsvinden tegen de Djolok. Hierbij werden de kampong, meerdere huizen en de missiget vernietigd. En enige tijd later werden bij een tocht aan de monding van de rivier de Arakoendoer meerdere huizen van de bewoners vernietigd en vaartuigen tot zinken gebracht. Hij zegt zelf dat dit in weerwil van de opperbevelhebber

⁵⁸ Mulder, *Dagboek uit Atjeh*, 19-20.

⁵⁹ Gerlach, *De Tweede Expeditie tegen Atjeh I*, 2,3.

⁶⁰ Ibidem, 11.

⁶¹ Ibidem, 12.

gebeurde, maar dat het toch echt lag aan de vijandige gezindheid van de inwoners dat deze welvarende kampong in de as werd gelegd.⁶² In de ‘papieren oorlog’ was er zoals in het vorige hoofdstuk beschreven veel kritiek op Van Swieten’s terughoudende tactiek. Duidelijk is nu echter dat zelfs al onder het bevel van Van Swieten al veel kampongs werden vernietigd. Maar ook Van Swieten zei dat aan het bloedvergieten alleen zo snel een einde kon komen als het volk niet meer in staat was tot oorlog voeren en dat ging het snelst als hun voedselvoorraden vernietigd werden.⁶³ Hoewel Van Swieten dus het verwijt kreeg te lafhartig op te treden, en hij zelf ook commentaar gaf op het platbranden van dorpen, was het dus zeker zo dat er onder zijn bevel al buitensporig geweld plaatsvond.

H.F. Meijer

Kolonel H.F. Meijer maakte voor zijn boek uitgebreid gebruik van officiële verslagen. Hierdoor lijkt zijn verslag over zijn tijd in Atjeh redelijk objectief en nauwkeurig. Zoals gezegd was hij, in tegenstelling tot Gerlach, zelf intensief bij de strijd in Atjeh betrokken geweest en wist dus nog beter waarover hij schreef en hoe moeizaam de praktijk in Atjeh was. Ook uit de beschrijvingen van Meijer kun je opmaken dat er buitensporig geweld werd gebruikt onder leiding van generaal Pel. Meijer omschreef bijvoorbeeld het veroveren van het gebied van de Moekims XXV met de woorden dat hij dit gebied moest zuiveren van de vijanden. En bezet moest worden door de troepen. De woordkeus laat zien dat er niet heel selectief werd gekeken naar welke Atjeeërs strijder waren of gewoon bewoner van het gebied, zolang er maar geen tegenstand meer was nadat het Indisch leger er was geweest.⁶⁴ Het zuiveren van een gebied wordt vaker genoemd, de opstandige Atjeeërs werden dus niet alleen verslagen of tot overgave gedwongen. Zij werden ook verdreven uit het gehele gebied. Duidelijk vertelde hij ook over hoe het gebied van de IX en de VI Moekims er uit zag aan het eind van 1876, hij beschrijft:

‘op het einde van 1876 waren de IX en een groot gedeelte van de VI moekims eene woestenij. De kampongs waren onbewoond, de daarin gestaan hebbende woningen op enkele na verbrand en de onbebouwde sawahs herschapen in grasvelden.’⁶⁵

⁶² Ibidem, 14.

⁶³ Ibidem, 74.

⁶⁴ Meijer, *Atjeh van 26 december 1875 tot 4 september 1876*, LII.

⁶⁵ Ibidem, 66.

Het verbranden van dorpen kwam overeen met de andere bronnen. Ook het vernietigen van de gewassen en het verjagen van de bewoners kwam in de verslagen van Meijer meerdere malen voor. Op 1 maart 1876 werden er nieuwe orders ingesteld. Een daarvan heeft betrekking op hoe men op patrouille moest reageren op vijandelijkheden. De orders meldden dat er bij patrouilles zo min mogelijk overlast moest worden veroorzaakt aan kampongbewoners en dat alleen personen die vuurwapens of klewangs droegen, gearresteerd konden worden, tenzij zij als rustige bewoners van de landstreek werden herkend. Arrestanten moesten zoveel mogelijk levend en gebonden mee genomen worden, of in ieder geval dood of levend, onschadelijk gemaakt.⁶⁶

Het lijkt er dus op dat er toch naar werd gestreefd om zo min mogelijk slachtoffers te maken en de normale bewoners te ontzien, zolang je alleen het eerste deel van de orders leest. De laatste zin lijkt echter toch vooral te zeggen dat het eigenlijk niet uitmaakte of de kwaadwillende dood of levend werd uitgeschakeld.

De opvolger van generaal Pel was generaal-majoor G.B.T. Wiggers van Kerchem (1822-1897), die tijdelijk het commando voerde tot hij in 1877 werd vervangen door generaal Van der Heijden. Wiggers van Kerchem zette de veldtocht van generaal Pel voort om de linie rondom Atjeh uit te breiden. Uit de beschrijvingen van Meijer komt duidelijk naar voren dat hij ook een agressievere benadering nastreefde dan zijn voorgangers Van Swieten en Pel. Deze benadering nam al meer de vorm van excessief geweld aan die Groen en Kreike beschrijven over Van der Heijden. Zo ondernam generaal Wiggers van Kerchem onder andere veldtochten naar de bergen om specifiek zo veel mogelijk woningen en voorraadschuren te vernietigen.⁶⁷ Tijdens deze tocht werden maar enkele voorraadschuren vernietigd, maar ook huizen die zo overhaast verlaten waren dat het eten nog op het vuur stond. Daarnaast werden er ook nog enkele missigits verbrand.⁶⁸ Duidelijk is wel dat de strijd in Atjeh verruwd was en zich niet meer alleen richtte op het verslaan van een militaire vijand, maar ook de bevolking van Atjeh zelf.

In alle drie de bronnen is duidelijk te lezen dat er veel geweld werd gebruikt. Zo komt in Mulders bron duidelijk naar voren wat de exacte dag is waarop er wordt overgegaan van kampongs sparen naar het vernietigen en is te zien dat er echt gekozen wordt voor deze tactiek. Wel lijkt het alsof tussen het vertrek van Van Swieten en Verspijck en 5 januari 1876

⁶⁶ Ibidem, 98.

⁶⁷ Ibidem, 209.

⁶⁸ Meijer, *Atjeh van 26 december 1875 tot 4 september 1876*, 229.

Pel zich wel gehouden heeft aan de orders van Van Swieten om geen dorpen te verbranden. Daarnaast spreekt Mulder ook over een strafexpeditie (buiten de Atjeh-vallei) waaraan hij deelneemt waarbij buitenproportioneel veel doden vallen en meerdere expedities daarna waarbij veel dorpen en voorraden worden vernietigd. Gerlach laat zien dat ondanks de aversie die Van Swieten heeft tegen gewelddadig optreden en het verbranden van dorpen, en dit zelfs in een dagorder heeft verboden aan het begin van de tweede expeditie, dit direct al werd genegeerd op weg naar Atjeh. Meijers beschrijvingen laten vooral zien wat het effect was van het geweld: weggetrokken mensen en verbrande dorpen en sawah's die niet meer geschikt waren voor bebouwing. Uit Meijer valt tevens op te maken dat het geweld steeds meer toenam onder Wiggers van Kerchem die, voordat Van der Heijden hem opvolgde al tochten ondernam om zoveel mogelijk voorraden en gebieden onleefbaar te maken door de dorpen en landbouw te vernietigen.

Conclusie:

In de inleiding heb ik mijn onderzoeksvraag als volgt geformuleerd: In hoeverre is er in begin van de Atjeh-oorlog, in de periode van de 2e veldtocht, dat wil zeggen tot 1878, al een aanzet tot geweldsescalatie terug te vinden, zoals die later in de literatuur wordt besproken voor de periode vanaf ongeveer 1878 van de Atjeh-oorlog? Ik sluit bij mijn onderzoek aan bij de omschrijvingen van excessief geweld door Groen en Kreike: het vernietigen van kampongs, voorraden en oogsten en het verjagen van bevolking uit hun woongebieden.

Na een kort overzicht van de Atjeh-oorlog in hoofdstuk 1 ben ik ingegaan op de discussie rond excessief geweld zoals die rond de Atjeh-oorlog gevoerd wordt. Kreike en Groen beginnen hun onderzoeken naar mogelijke genocide in de Atjeh-oorlog met de komst van generaal van der Heijden in januari 1878.

Om mijn onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden heb ik in hoofdstuk 2 gekeken naar de polemiek, met name tussen generaal Van Swieten en kapitein Borel, de zogenoemde ‘papieren oorlog’. Deze polemiek ging over de mogelijk te passieve en meegaande houding van Van Swieten tijdens de tweede veldtocht. Borel en zijn medestanders verweten Van Swieten dat hij te weinig doortastend en agressief optrad in de aanval op de kraton en te weinig van het leger achterliet bij zijn vertrek naar Batavia, zodat het veroverde gebied nauwelijks beveiligd kon worden en zeker niet uitgebreid. Daardoor kon Atjeh niet verder onder Nederlands gezag gebracht worden. Van Swieten verdedigde zich hier tegen door vast te houden aan zijn opvattingen dat er zo min mogelijk excessief geweld gebruikt mocht worden en dat de aangevallen partij (de Atjeeërs) niet verweten kon worden dat zij zich met alle mogelijke middelen verdedigden tegen de Nederlandse aanvallers en dat de bevolking daarvoor niet gestraft mocht worden. Met het pleidooi van Borel en zijn medestanders voor een harde, agressieve aanpak is naar mijn mening wel de basis gelegd voor de gewelddadigere aanpak van de strijd in Atjeh.

In hoofdstuk 3 heb ik vervolgens gekeken naar enkele bronnen die niet betrokken waren bij de ‘papieren oorlog’, maar meer objectief de feitelijke strijd beschreven, als een persoonlijk verslag of als een poging tot geschiedschrijving. Uit deze bronnen blijkt dat er niet direct sprake was van fysiek geweld zoals dat later onder Van Heutsz en van Daalen zou plaatsvinden. De bevolking van kampongs werd nog niet uitgemoord, maar de kampongs werden wel leeggeroofd en later ook vernietigd. In deze bronnen is ook nog geen sprake van willekeurige executies of het vermoorden van vrouwen en kinderen. Uit de bronnen van zowel Mulder, Meijer als Gerlach blijkt dat het geweld voornamelijk indirect is. Huizen,

kampongs, missigits werden verbrand, maar ook gewassen en voorraadschuren vernietigd. Uit deze bronnen blijkt ook dat, hoewel Van Swieten voor hij naar Atjeh vertrok in zijn dagorder bevolen had om geen kampong in brand te steken of voedsel te vernietigen op straffe des doods, deze order al op de heenreis werd genegeerd. Dit terwijl Van Swieten stelde dat het verbranden van dorpen en gewassen inging tegen het oorlogsrecht en het volkerenrecht. Zijn intentie om de oorlog na de verovering van de kraton diplomatiek op te lossen in combinatie met omkoping van lokale vorsten lijkt ingegeven te zijn door morele bezwaren.

Het gevoerde agressieve beleid van verbrande kampongs en vernietigde oogsten moet een zeer grote invloed op de Atjeese bevolking gehad hebben. Veel Atjeeërs raakten hun dorpen kwijt en de tactiek om voorraadschuren te vernietigen om de bevolking uiteindelijk te verdrijven leek zo dus te werken. Het moet echter wel ten koste van vele levens zijn gegaan. Alleen het feit dat er op één dag, op 6 januari 1876, onder Pel 20 kampongs werden verbrand geeft al aan om welke omvang het hier kan gaan. Duizenden mensen hebben hun grondgebied moeten verlaten, al zijn de precieze aantallen moeilijk in te schatten omdat er weinig bekend was over de precieze bevolkingsomvang in Atjeh.

Daarmee keer ik terug naar mijn onderzoeksvraag. Mijn conclusie is dat de methode van de verschroeide aarde zeker onder excessief geweld valt. Kreike en Groen laten het excessieve geweld, dat uiteindelijk wellicht zou uitgroeien tot genocide, beginnen bij Van der Heijden in 1878. Ik ben van mening dat de kiem van dit excessieve geweld al vanaf het begin van de tweede veldtocht, dus vanaf november 1873 aanwezig is. Onder Van Swieten is het gebruik van de tactiek van verschroeide aarde nog incidenteel, maar onder zijn opvolger Pel wordt het structureel, zeker vanaf 5 januari 1876. Volgens mij kunnen we dan ook gerust stellen dat het excessieve geweld vanaf het begin van de tweede veldtocht bestond en geleidelijk in omvang en aard toenam. Het excessieve geweld onder Van der Heijden is daarmee niet een beginpunt, maar slechts een volgende stap in een geweldsspiraal. Tijdens de eerste veldtocht zal er niet of nauwelijks sprake zijn geweest van excessief geweld; daarvoor is de aanwezigheid van het Nederlands-Indische leger in Atjeh te kort en te beperkt geweest. Ik heb met de conclusie van dit onderzoek een toevoeging kunnen leveren aan het debat over het gebruik van excessief geweld in de Atjeh-oorlog: het excessief geweld begint niet in 1878 met generaal van der Heijden, maar start incidenteel vanaf de eerste dagen van de tweede veldtocht en krijgt met name vanaf 5 januari 1876 een structureel karakter. Ook zie ik nog mogelijkheden voor vervolgonderzoek.

In de polemiek rond de zogenaamde lafheid van Van Swieten valt op te maken dat ook onder de betrokken stafofficieren geen overeenstemming over de inzet van excessief geweld

bestond. Van Swieten verwijst in zijn dagorder aan het begin van de tweede veldtocht naar het volkenrecht, het oorlogsrecht en het wetboek voor het krijgsvolk. Klaarblijkelijk laten zijn opposenten zich aan deze wetgeving weinig gelegen liggen als het er om gaat hun militaire doelen te halen.

Een ander element dat terugkomt in de verwijten aan Van Swieten is, dat hij naar het idee van veel van zijn tegenstanders teveel Europese normen voor de oorlogvoering wil hanteren in een omgeving die daar niet geschikt voor is en met een bevolking die daar niet aan toe is. Van Swieten en de meeste andere stafofficieren zullen hoogstwaarschijnlijk opgeleid zijn aan de Koninklijke Militaire Academie (KMA) in Breda. Meijer was voor zijn pensionering commandant van dezelfde KMA. Het zou interessant zijn om te onderzoeken wat vanaf het midden van de negentiende eeuw over volkenrecht, oorlogsrecht en het wetboek voor het krijgsvolk gedoceerd werd aan de KMA en welke opvattingen op deze opleiding gedoceerd werden met betrekking tot het gebruik van excessief geweld. Ook lijkt het mij interessant om te bestuderen welke opvattingen er over oorlogvoering in Nederlands-Indië werd gedoceerd en in hoeverre dat verschilde van het Europese beeld van oorlogvoering. Tenslotte is het nog mogelijk om te onderzoeken of deze opvattingen overeenkomen met of afwijken van de opvattingen die heersten bij andere koloniale grootmachten, zoals Groot-Brittannië en Frankrijk.

Literatuuropgave:

Bronnen

Mulder, John, Dagboek uit Atjeh, een waargebeurd verhaal van wijlen John Mulder 803 14th Street Holland Michigan U.S.A. (Typoscript: geschonken door dochter Jane Mulder Murphy, Holland Michigan z.j.).

Literatuur

Blessing, Maurice, 'Jo van Heutsz (1851-1924,)' (versie 25 maart 2016), <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6775/jo-van-heutsz-1851-1924.html>. (26 juni 2016).

Borel, G.F.W., *Onze vestiging in Atjeh. Kritisch beschreven* ('s Gravenhage 1878).

Borel, G.F.W., *Drogredenen zijn geen waarheid : naar aanleiding van het werk van den luitenant-generaal Van Swieten over onze vestiging in Atjeh* ('s Gravenhage 1880).

Bossenbroek, Martin, 'Joannes Benedictus van Heutsz en de leer van het functionele geweld', in: Herman Beliën en Martin Bossenbroek (red.), *In de vaart der volken : Nederlanders rond 1900* (Amsterdam 1998).

Bruin, Leon de, *Geschiedenisonderwijs en de nationale identiteit* (Masterscriptie Cultuurgeschiedenis, Utrecht 2011)

Gerlach, A. J. A., *De Tweede Expeditie tegen Atjeh, Eene Bijdrage tot de Indische Krijgsgeschiedenis I* (S.L. 1875).

Gerlach, A. J. A., *De Tweede Expeditie tegen Atjeh, Eene Bijdrage tot de Indische Krijgsgeschiedenis II* (S.L. 1877).

Groen, Petra, 'Colonial warfare and military ethics in the Netherlands East Indies, 1816-1941', *Journal of Genocide Research*, 14 (2012)3-4, 277-296.

Kreike, Emmanuel, 'Genocide in the Kampongs? Dutch nineteenth century colonial warfare in Aceh, Sumatra', *Journal of Genocide Research*, 14 (2012) 3-4, 297-315.

Meijer, H.F., *Atjeh van 26 december 1875 tot 4 september 1876, De offensieve handelingen van de guerrilla, uit officiële bescheiden samengesteld en met een kaart, schetsen en plannen toegelicht* (Breda 1883).

Niclou, H. A. A., *Open brieven aan den heer G. F. W. Borel, Kapitein der Artillerie, Ridder van de Militaire Willemsorde 4de klasse, begiftigd met de eeresabel, enz., naar aanleiding van zijn boek: onze vestiging in Atjeh.* (Samarang 1879).

Stolwijk, Anton, 'De vergeten Atjeh-oorlog' (versie 28 juli 2015)
<https://javapost.nl/2015/07/08/de-vergeten-atjeh-oorlog/> (9 augustus 2016)

Swieten, J. van, *De Waarheid over onze Vestiging in Atjeh* (Zaltbommel 1879).

Swieten, J. van, *De luitenant-generaal J. van Swieten contra den luitenant-generaal G. M. Verspyck* (Zaltbommel 1880).

Veer, Paul van 't, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1969).

Verspyck, G.M., *Generaal van Swieten en de waarheid* ('s Gravenhage 1880).

Sites

Het Parool, 'Indie-monument-gerestaureerd' (versie 18 December 2007)
<http://www.parool.nl/amsterdam/indie-monument-gerestaureerd~a10515/> (12 juli 2016).

Stichting entoen.nu, De canon van Nederland, <http://www.entoen.nu> (5 augustus 2016).